

Jina.....Nambari yako.....

Shule.....

Tarehe..... Sahihi ya Mtahiniwa.....

102/2

KISWAHILI

Karatasi ya 2

Kidato cha 4

LUGHA (Ufahamu, Muhtasari,

Matumizi ya lugha na Isimu jamii)

Machi / Aprili 2013

Muda: Saa 2¹/₂

MTIHANI WA MWIGO WA SHULE ZA WILAYA YA ELDORET MASHARIKI - 2013

Hati ya Kuhitimu Kisomo cha Sekondari

Kiswahili

Karatasi ya 2

MAAGIZO

- Jibu maswali yote.

MATUMIZI YA MTAHINI

Swali	Upeo	Alama
1	15	
2	15	
3	40	
4	10	
JUMLA	80	

- Watahiniwa ni lazima waangalie kama karatasi zote zimepigwa chapa sawasawa na kuwa maswali yote yamo

1. UFAHAMU

Soma habari ifuatayo kisha ujibu maswali.

Binadamu kwa wakati huu amemaka kwa sababu amechafua mazingira yake pasipo tahadhari. Mathalani insiya amejaza gesi za sumu zitokazo viwandani na hata kuchafua mito kutokana na maji machafu kutoka viwanda hivyo. Takataka zinazotupwa ovyo ovyo zinarundikana kila mahali. Isitoshe miti inakatwa vivyo hivyo bila simile. Matokeo ya haya yote ni kwa mfano tunapata mvua ya asidi ambayo huhasiri mimea. Aidha nao ukanda wa ozoni unaotukinga dhidi ya miali hatari kutoka kwa jua umeharibiwa tayari na hivyo kuongeza joto duniani. sehemu nyingi zimeanza kugeuka na kuwa jangwa huku sehemu zingine zikifurika kwa maji ya mito na mvua. Maji haya yameanza kumeza visiwa vingi vilivyo baharini. Kutokana na madhara haya, binadamu sasa anatapatapa ili kutafuta makao kwingine kwenye salama. Ndiposa siku hizi nadhari za binadamu zimeelekezwa katika mawanda mengine nje kabisa ya kisayari hiki kidogo kiitwacho dunia.

Kwa miaka mingi sasa binadamu amekuwa akitafakari uwezekano wa kuishi katika sayari nyingine. Hii ndiyo sababu mwaka wa 1969 Waamerika walimkanyagisha binadamu wa kwanza kabisa mwezini. Lengo lilikuwa ni kutalii na kuchunguza uwezekano wa binadamu kuishi huko, wale watakaoweza wahamie huko. Kwa bahati mbaya iligunduliwa kwamba mwezini hakuna hewa wala hakuna kilicho hai huko, hata mimea. Mwezini ni vumbi tupu lisiloota cho chote. Kipatikanacho kwa wingi sana ni madini tu, ambayo hayawezi kumfaidi binadamu kwa lo lote.

Sayari nyingine alizozitalii binadamu ni Zuhura, Mirihi, Mushtara na tuseme karibu zote zinazolizunguka jua. kilichogunduliwa ni kuwa upo uwezekano wa sayari kama zuhura na pengine mirihi kuwa na mvua, lakini nyingi mno isiyoweza kuruhusu mimea kukua. Si tu, zuhura inasemekana kuwa joto sana wakati wa mchana ilhali Mirihi ni baridi sana siku zote; baridi kiasi cha kuwa binadamu na wanyama hawawezi kuishi huko. Mushtara yasemekana kuwa joto ajabu, ambapo hizo sayari nyingine zina joto sana au zina baridi sana. Habari hii imemfunga binadamu katika jela ya kijisayari chake kiki hiki kiitwacho dunia anachokichafua kila uchao.

Je, binadamu amekata tamaa? Hata kidogo! Ndio mwanzo anajaribu sana kuzikata pingu alizofungwa na maumbile. Vipi? Amejaribu kuchunguza uwezekano wa kuihama ardhi na kuishi baharini, kwa sababu bahari inazidi ardhi mara tatu kwa ukubwa. Na ni vipi binadamu anadhani anaweza kuishi baharini mahali ambapo hakuumbwa aishi humo kama samaki? Jawabu ni kuwa angefanya hivyo kwa kutumia maarifa yake.

Binadamu anaamini kabisa kuwa ana uwezo wa kujenga miji mikubwa mikubwa humo humo baharini mikubwa zaidi ya hii tuliyo nayo ardhini. Anaamini ya kuwa anaweza kuitawala bahari kiasi alichoitawala ardhi, na hivyo basi kufanya bahari impe makao na kumlisha maumbile yake kwa kujiundia mashavu kwa mfano, ili avute pumzi ndani ya maji.

Njia ya pili ya kuepukana na pingu za maumbile ni kuishi angani. Hii ina maana ya kujenga miji iliyoelea angani, kama madungu vile. Na kwa vile anga haina kikomo, binadamu atakuwa amejipatia nafasi kubwa ya kuishi bila kujali ongezeko la idadi yake mwenyewe. Yaani atakuwa amejiundia visayari vyake visivyo idadi angani!

Njia ya tatu ni kubadilisha umbo lake ili asihasirike na joto wala baridi. Binadamu wa kisasa anaamini kuwa inawezekana kumuunda upya mtu katika maabara badala ya katika mimba. Mtu huyu wa maabara, aitwaye 'cyborg' kwa lugha ya Kiingereza, anaweza kuwa na chuma ndani badala ya mifupa, na mwili wa kawaida wa dongo na maji nje.

Kiunde huyu atakuwa hadhuriki ovyo ovyo kama binadamu wa sasa aliyeumbwa kwa chumvi, maji na protini. Au bora zaidi binadamu mpya wa maabarani aundwe kwa zebaki. Binadamu huyu wa zebaki hafi wala hakatikikatiki.

Ni iwapo atakatika vipande vipande, basi, kama zebaki, vipande hivyo vitaundika tena upya na kumrudishia umbo lake la awali kamili.

Njia nyingi ya kuepokana na uangamizi ni kutumia viunde vyake vya elektroniki kama vile tarakilishi yaani kompyuta, na mitambo mingine kama hiyo. Binadamu anaamini kwamba uwezo wa vyombo hivi utakapokamilishwa, basi vitamsaidia kwa lolote lile.

Maswali

a) Inasemekana kwamba binadamu anakichafua hiki kisayari chake kila uchao. Kwa kutumia mifano miwili, eleza vile binadamu amechafua mazingira yake. (alama 2)

b) Kwa nini ongezeko la joto limeleta jangwa duniani na wakati huo huo likaleta mafuriko? (alama 2)

c) Eleza sababu mbili zinazomfanya binadamu kuhangaika na kutafuta makao kwingine. (alama 2)

d) Ni mambo gani yanayomfungua binadamu katika ardhi. Taja mawili. (alama 2)

e) Unadhani ni kwa nini madini mengi yaliyoko mwezini hayaletwi duniani? Taja na ufafanue sababu mbili. (alama 2)

f) Kulingana na aya mbili za mwisho, eleza jambo ambalo binadamu anajaribu kukwepa. (alama 2)

g) Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumika katika kifungu. (alama 3)
mashavu

madungu

asihahirike

2. MUHTASARI

Soma makala haya kisha ujibu maswali yanayofuata.

Lugha ya Kiswahili ni lugha iliyoendelea sana. Leo hii lugha hii inasemwa na watu wote nchini Tanzania, Rwanda na Burundi. Inasemwa na watu wote nchini Kenya. Nchini Uganda, Zaire, Malawi, Msumbiji, Zambia, Somalia, Bukini (Madagascar) na Ngazija (Comoro), inasemwa na asilimia kubwa kubwa za wananchi wa huko. Aidha lugha hii ina wasemaji si haba katika kisiwa cha Soktra na nchini Oman.

Fauka ya maendeleo haya, Kiswahili kinatumika kwa minajili ya matangazo ya habari katika idhaa nyingi za mashirika ya habari ulimwenguni. Nchi zenye idhaa za Kiswahili ni kama vile hizi zetu za Afrika ya Mashariki na Kati, Afrika ya Kusini, Nigeria, Ghana, Uingereza, (Shirika la B.B.C.), Marekani (Shirika la V.O.A.), Ujerumani (Shirika la Radio Deutch Well, Colgne), Urusi (Radio Moscow), China, India na kadhalika.

Maendeleo mengine yanapatikana katika upande wa elimu. Marekani peke yake, kuna vyuo zaidi ya mia moja vinavyofundisha Kiswahili kama lugha muhimu ya kigeni. Huko Uingereza, vyuo kama London, Cambridge na Oxford vinafundisha lugha hii. Nchi nyingine ambazo zina vyuo vinavyofunza lugha ya Kiswahili ni kama vile Japan, Korea, Ghana, Nigeria na kadhalika.

Kweli Kiswahili kimeendelea jamani. Lakini je, kilianza vipi? Na ilikuwaje kikaweza kupiga hatua hizi zote?

Kiswahili kilianza kuzungumzwa na kabila dogo la watu waliokuwa wakiitwa Wangozi. Watu hawa walikuwa wakiishi mahali palipoitwa Shungwaya. Shungwaya ni nchi ya zamani iliyokuwa eneo lililoko katika nchi mbili jirani ambazo siku hizi ni Kenya na Somalia. Kabila hili la Wangozi liliishi jirani na makabila mengine kama vile Wamijikenda, Wapokomo, Wamalakoe, (au Waelwana) na Wangazija (kabla hawajahamia visiwa vya Ngazija). Lugha ya Wangozi siku hizo, ambayo ndiyo mzazi wa Kiswahili cha leo, ilijulikana kwa jina Kiongozi. Kama ilivyosemwa hapo awali, kingozi kilisemwa na watu wachache sana.

Je, lugha hii ilikuwaje mpaka ikapata maendeleo haya makubwa tunayoyashuhudia siku hizi? Ama kwa hakika, Kiswahili ni lugha iliyobahatika tu. Inaweza kusemwa kwamba lugha hii ilipendelewa na mazingira na historia.

Jambo la kwanza, wageni waliotoka Mashariki ya kati kufikia hizi janibu zetu za Afrika ya Mashariki walikaribishwa vizuri na hawa Wangozi. Wakaingiliana wageni na wenyeji kindakindaki, kidini, kitawala, kibiashara na kitamaduni kwa jumla. Punde si punde, Wangozi, ambao baadaye walijulikana kama Waswahili na wageni hawa, wakaelimika katika dini (ya Kiislamu), biashara na mambo ya utawala aina mpya. Lugha yao nayo ikapanuka pale ilipochukua msamiati wa kigeni hususan wa Kiarabu na Kiajemi na kuufanya uwe wake, ili kueleza kwa urahisi zaidi mambo haya mageni katika taaluma za dini, biashara, siasa na hata sayansi kama vile unajimu. Wakati huo, lugha ya Wangozi sasa ikaitwa Kiswahili wala sio Kingozi. Tatizo hapa ni kuwa kwa vile Kiswahili kilichukua msamiati mwingi wa kigeni ili kuelezea taaluma hizi mpya, baadaye kiimekujashukiwa kwamba ni lugha ya kigeni ilhali ni lugha ya kiafrika asilia, na kitovu chake ni nchi mpya za Kiafrika zaitwazo Kenya na Somalia hii leo.

a) Thibitisha kuwa Kiswahili kimekuwa lugha ya kimataifa (maneno 35 - 40)

(alama 3)

Matayarisho

Jibu

b) Eleza ujumbe ulio katika aya ya mwisho (maneno 50 - 60)

(alama 10)

Matayarisho

Jibu

3. **MATUMIZI YA LUGHA**

a) **Kwa kutolea mifano, eleza sifa bainifu za** (alama 4)

i) Kipasuo - kwamizo

ii) Kitambaza

b) **Tambua sentensi zifuatazo kutokana na mabadiliko ya kiimbo.** (alama 2)

i) Njoo hapa mara moja!

ii) Sahani hiyo imechafuliwa.

c) **Tofautisha dhana zifuatazo.** (alama 2)

i) Mofimu

ii) Viambishi

d) **Ainisha viambishi katika sentensi ifuatayo.** (alama 3)

Kisicholika

e) **Kanusha sentensi zifuatazo.** (alama 2)

i) Naimba nikilia

ii) Amekuja tena

f) **Tunga sentensi yenye** (alama 2)

i) Kitenzi kishirikishi kipungufu.

ii) Kitenzi kishirikishi kikamilifu.

g) **Eleza matumizi ya 'kwa' katika sentensi.** (alama 2)

i) Walichinja kuku kwa kuwa walipata mgeni.

ii) Walifungwa mabao matatu 'kwa' moja katika mchezo wa vikabu.

h) **Ainisha vielezi vya namna katika sentensi ifuatayo.** (alama 3)

Walikimbia haraka sana wakilia kwikwi.

i) Tofautisha kati ya (alama 2)

i) Mwenye macho haambiwi ona

ii) Menyewe haambiwi ona.

j) Panga upya maneno yafuatayo ili yaletе maana ifaayo. (alama 2)

Kililia kioo king'ora kilipovunjika.

k) Onyesha aina ya shamirisho katika sentensi ifuatayo. (alama 3)

Wanjau alimpalilia nyanyake maua kwa upanga.

l) Andika kwa wingi. (alama 3)

Nimekuondolea tatizo lako yafaa unishukuru.

m) Nyambua vitenzi ulivyopewa katika kauli ya kutendesha. (alama 2)

i) lewa

ii) la

n) Changanua sentensi uliyopewa kwa mchoro wa matawi. (alama ..)

Kiti kilichonunuliwa na mama jana kimekaliwa bwenini.

